Mario Vargas Llosa

Poti fi oare elvetian?

E oare atât de îngrozitor să fii elvetian? Citind câtiva autori contemporani din această tară, s-ar părea că nu există cosmar mai sinistru ca civilizatia. Să fii prosper, bine educat si liber pare a fi ceva care plictiseste de moarte. Pretul plătit pentru asemenea privilegii este monotonia existentei, conformismul endemic, pierderea fanteziei, moartea aventurii si formalizarea emotiilor si a sentimentelor, relatiile dintre oameni fiind reduse la gesturi si cuvinte banale, lipsite de substantă.

Poate că asa stau lucrurile. Poate că progresul material si dezvoltarea politică, pe care atâtea popoare sărace si reprimate le privesc ca pe un model, au un aspect deprimant. Toate acestea le putem demonstra, fireste, aruncând o privire în timp: orice stadiu al progresului uman atrage după sine noi forme de frustrare si nefericire pentru specie, diferite de cele pe care le-a cunoscut înainte si, ca atare, noi motive de nonconformism si de a avea o viată mai bună. Asta nu înseamnă că nu există ceea ce numim "progres", că "civilizatia" este o fraudă, dar aceste notiuni nu se traduc neapărat în forme desăvârsite si perfecte de existentă. Ambele sunt provizorii si relative si au valoare mai ales ca termeni de comparatie. Oricât de avansată si de admirabilă ar fi o societate, vor exista nemultumiri în ea, iar dacă n-ar fi asa, ele ar trebui provocate, chiar si într-un mod artificial, pentru sănătatea viitoare a acelui popor. Dar progresul există: e mai bine să mori de plictiseală fiind elvetian, decât să pieri de foame în Etiopia ori torturat, într-o dictatură din lumea a treia.

Dar mai ales e important ca oamenii ce luptă ca tările lor să aibă într-o bună zi nivelul de dezvoltare al unei Elvetii să cunoască greselile pe care le pot face, pentru a le evita sau, cel putin, pentru a le atenua. Iar pentru a cunoaste acest pericol, literatura se dovedeste într-adevăr utilă, fiind o activitate ce demonstrează spiritul de contradictie al omului, refuzul lui de a se multumi cu ceea ce a obtinut. Acestei insatisfactii - ce-l însoteste pe occidental asemeni unei umbre din antichitatea greacă - îi datorează cultura stadiul actual, dar si faptului că cetătenii care, treptat, deveneau mai putin săraci, mai culti si mai liberi, nu erau totusi mai fericiti.

Aceasta este problematica pe care o regăsim în romanul Eu nu sunt Stiller si nu ne miră faptul că a avut un succes răsunător în Europa si în Statele Unite la aparitia lui, în 1954. Cartea lui Max Frisch, chiar dacă vorbeste despre Elvetia, abordează o temă ce priveste îndeaproape toate societătile liberale dezvoltate. Întrebarea se poate formula foarte simplu: cine e vinovat, în asemenea tări, de faptul că fericirea este imposibilă; indivizii sau societatea în general? Nu e o întrebare academică. Să vezi dacă dezvoltarea materială si politică a Occidentului este incompatibilă cu vietile individuale, intense si bogate, capabile să satisfacă preocupările cele mai intime si dorinta de împlinire si originalitate ce-i însufleteste pe oameni (pe cei mai multi dintre ei), înseamnă să afli dacă civilizatia democratică nu duce totodată la uniformizare si la distrugerea individului, aidoma acelor societăti închise si organizate sub rigidul patronaj al unui ideal colectivist.

Anatol Stiller, sculptor din Zürich care a luptat în brigăzile internationale în războiul din Spania (unde a fost protagonistul unui episod umilitor fiindcă nu îndrăznise să tragă atunci când trebuise s-o facă), pradă unui impuls confuz, fuge într-o bună zi de nevastă, de vocatie, de tară si chiar de numele său. Hoinăreste prin Statele Unite si prin Mexic si aproape sapte ani mai târziu îsi face din nou aparitia în Elvetia cu un pasaport nord-american, sub numele de Sam White. Aici este retinut de politie, fiindcă i se bănuieste adevărata identitate si pentru a se stabili dacă a participat la o actiune criminală, la asa-zisul "caz Smyrnov".

Romanul este alcătuit din caietele pe care le scrie Stiller în închisoare în timp ce se investighează cazul său si dintr-un epilog redactat de procurorul Rolf, a cărui sotie, Sibylle, fusese amanta sculptorului, putin înainte de misterioasa-i disparitie.

Într-o bună parte din povestire, nedumerirea conferă tensiune actiunii: este Stiller domnul White, asa cum pretinde politia, sau este vorba de o absurdă neîntelegere, după cum afirmă cel arestat? Îndoiala este alimentată de contradictii obiective si, mai ales, de categorica convingere cu care autorul caietelor neagă faptul că el ar fi Stiller. Mai târziu însă, când după propria-i mărturie, adevărul iese la iveală, fiind evident că Stiller si White e una si aceeasi persoană, o altă nedumerire ia locul celei

dintâi, mentinând viu interesul cititorului. Ce se întâmplă cu sculptorul? De ce fuge de el însusi si-si respinge trecutul si numele cu această oarbă încăpătânare? E oare fuga aceasta dictată de remuscare, fiind un mod inconstient de a fugi de responsabilitatea pe care o are în esecul relatiei sale sentimentale cu Julika? Sau e ceva mai abstract si mai complex: respingerea unei culturi, a unui fel de a fi si de a trăi, care a fost dintotdeauna incompatibil pentru Stiller cu deplina afirmare a existentei sale?

Spre deosebire de prima nedumerire, romanul nu rezolvă acest al doilea mister: sarcina aceasta îi revine cititorului. Cartea se multumeste să-i ofere un material abundent si eterogen, cu episoade si situatii din viata lui Stiller, astfel încât, confruntându-le si studiindu-le, fiecare să tragă concluziile ce se impun. Iar documentarea aceasta existentială este atât de densă si de subtilă încât, într-adevăr, concluziile ce se pot trage în privinta lui Stiller sunt foarte diverse. De la aspectul patologic, un simplu caz de schizofrenie, până la o metafizică a culturii, un refuz alegoric de "a fi elvetian" până la imposibilitatea asumării conditiei umane - fiind elvetian - în toate acceptiile ei diverse si multiple.

Ce detestă Stiller în lumea lui din Zürich? Faptul că totul este atât de curat si de ordonat si că viata este pentru compatriotii săi o rutină previzibilă, din care au fost excluse excesele si grandoarea. Compatriotii săi au numit mediocritatea "cumpătare" si, cum au renuntat la "îndrăzneală", si-au pierdut cu timpul spiritualitatea, murind încetul cu încetul si golindu-se de forta vitală: "Atmosfera elvetiană n-are viată, n-are spirit, în sensul că omul îsi pierde spiritualitatea, nemaiaspirând la perfectiune". Nici măcar libertatea cu care se laudă elvetienii nu i se mai pare reală, întrucât conformismul a eliminat din vietile lor "pericolul îndoielii", iar această atitudine reprezintă pentru sculptor prototipul lipsei de libertate.

În această atmosferă de "suficientă opresivă", tot ce implică un risc sau o ruptură în formele prestabilite ale existentei tinde să fie reprimat sau evitat si de aceea mediocritatea disimulată în bunăstarea materială pătrunde si în relatiile umane, sărăcindu-le si frustrându-le, după cum dovedesc cele două povesti de dragoste - dacă pot fi astfel numite - ce apar în roman: cea dintre Julika si Stiller si cea dintre Rolf si Sibylle.

În ciuda izbucnirilor si acceselor nonconformiste ale sculptorului, conflictele sale conjugale cu Julika, frumoasa balerină bolnavă de tuberculoză, pe care o face să sufere si o chinuie înainte de a o părăsi - spre a reveni apoi la ea când se-ntoarce în Elvetia - sunt tipic burgheze (si oarecum plicticoase). Nu-i deloc clar ce îi reprosează Stiller delicatei si răbdătoarei Julika. Poate delicatetea si răbdarea? Faptul că se resemnează să fie ceea ce e si să aibă ceea ce are, că "nu iubeste imposibilul" după conceptia lui Goethe, pe care el si-ar dori s-o transforme în normă de conduită? Sau poate e teama de a se vedea târât de ea spre viata conventională, spre aura mediocritas a concetătenilor săi, cea care-l face pe Stiller să-i repugne această femeie pe care, pe de altă parte, o iubeste cu sigurantă. Odată revenit în tară si la identitatea sa, Stiller încearcă să reconstituie acea iubire frustrată, dar este prea târziu, si o moarte banală - de foileton - pune capăt încercării sale.

Povestea sentimentală dintre procurorul Rolf si sotia lui, Sibylle, relatată din prisma aventurii lui Stiller, este poate episodul cel mai reusit din carte, reflectând cel mai bine sentimentul de înstrăinare în iubire, datorat civilizatiei moderne. Iată cea mai mare acuzatie din romanul Eu nu sunt Stiller.

Tineri, culti, lipsiti de prejudecăti, sotii au decis ca mariajul lor să fie o relatie deschisă si fără obligatii, fiecare urmând să-si păstreze independenta si libertatea. Frumoasa teorie - ca de obicei - nu reuseste să functioneze si în practică. Când Sibylle are un amant (Stiller), Rolf este foarte afectat. Poate că atunci descoperă, pentru prima oară, că-si iubeste si îsi doreste nevasta. Iar aventura acesteia cu sculptorul creează impresia unei strategii instinctive a Sibyllei de a provoca dragostea lui Rolf, sau, cu alte cuvinte, de a o însufleti, de a o aprinde si a o salva de la rutină. Există toate conditiile pentru ca acest cuplu, în care cei doi se iubesc în fond, să existe pe deplin de acum înainte, si de aici să rezulte o relatie intensă din care amândoi să se îmbogătească reciproc. Dar asta e imposibil fiindcă nici unul nu se poate desprinde de bunele maniere cumpătate si reci, care au ajuns să fie, pentru amândoi, un fel de a doua natură. Formali chiar si-n lipsa de formalitate pe care au vrut s-o includă în căsnicia lor, Rolf si Sibylle se despart până la urmă. Mai târziu se împacă si, într-un anumit fel, ajung să fie fericiti,

dar într-un mod pasiv si resemnat - formal - care îl îngrozeste pe Stiller.

Descoperim la sculptor un substrat romantic - iubeste imposibilul - care-l condamnă la nefericire. Lamartine, comentând Mizerabilii lui Victor Hugo, scria că răul cel mai mare care i se putea întâmpla unui popor era acela de a contracta "pasiunea imposibilului". Aceasta este si pentru indivizi o boală riscantă. Trebuie să spunem totusi că ea n-a cauzat doar multă suferintă, ci a creat si cele mai grozave realizări ale spiritului uman, capodoperele artei si ale gândirii, marile descoperiri stiintifice si - lucrul cel mai important - notiunea si practica libertătii. "Să iubesti imposibilul" face parte din natura omului, fiintă tragică dotată cu dorintă si imaginatie, de-a pururi tentată să spargă limitele si să atingă ceea ce nu există si nu posedă.

Poate că ceea ce-l determină pe Anatol Stiller să plece, căutând ceea ce intuieste a fi o garantie de plenitudine, fată de imperfectiunile tării sale, sunt aventura si exotismul. În anii săi de exil voluntar, pare să fi dus o existentă hoinară si primordială, în Statele Unite si Mexic, jurnalele sale vorbind despre această perioadă. Sunt evocări pline de o anumită melancolie care, adesea, ating un înalt nivel artistic, ca frumoasa descriere a grădinilor din Xochimilco sau a pietei din Amecameca ori ziua mortilor la Janitzio sau relatarea plină de farmec a aparitiei unui vulcan pe plantatia de tutun din Paricutin unde Stiller - sau mai degrabă fantoma lui - lucra ca zilier.

A găsit oare sculptorul care fugea de teribila civilizatie urbană occidentală intensitatea vietii pe care o căuta, trăind într-o manieră primitivă în pădurile din Oregon ori împărtăsind mizeria si exploatarea tăranilor mexicani? Mărturia lui este vagă, dar ironia si sarcasmul care se ivesc adesea în aceste amintiri par să indice un răspuns negativ. Chiar dacă n-o spune, ai impresia că la întoarcerea din peregrinaj, Stiller a înteles acest crunt adevăr: viata reală nu va fi niciodată la înăltimea viselor oamenilor, deci nemultumirea care l-a făcut să dispară nu poate fi nicicând satisfăcută.

Exceptie face, fireste, planul imaginar, al fictiunii. Într-adevăr, aici oamenii îsi pot satisface - în mod inofensiv - vocatia prin exces, prin închipuirea unor existente iesite din comun, prin drame si apocalips. Se pare că asta învată Stiller în închisoarea

preventivă în care-l închid autoritătile în timp ce-i verifică identitatea. Pe îngăduitorul Knobel, gardianul lui, îl amuză si-l înfioară cu asa-zisele crime comise si cu diverse anecdote, pline de gratie si culoare, ce se dovedesc însă a fi false sau înselătoare. Sunt pagini plăcute la lectură datorită umorului si sotiilor întâlnite, efectul fiind aproape un balsam, într-o carte care, în ansamblul ei, e saturată de miscări lente si sumbru pesimism.

De altfel, simpla existentă a unei cărti ca Eu nu sunt Stiller contrazice teza pe care aceasta o propune. Teribila civilizatie a tării în care se desfăsoară actiunea pare să nu distrugă într-atât spiritul critic si să nu generalizeze conformismul creat, dacă în sânul ei se ivesc adversari atât de severi ca Max Frisch si proteste atât de dure precum cele din acest roman.

Nu trebuie să ne pierdem, deci, speranta: cu putin noroc, limbul elvetian va ajunge poate, într-o bună zi, să fie infernul atât de dorit de oameni ca Anatol Stiller.

Barranco, 12 februarie 1988

(din volumul
Adevărul minciunilor)

În românește de
Luminita Voina Răut